СИНТАКСИС

- Синтаксичні зміни відбувалися в тісному зв’язку з морфологічними.
- Зміни морфологічної будови нерідко зумовлювали й зміну синтаксичних характеристик.
- Втрачена двоїна, її замінило граматичне значення множини.
- Специфічною була система узгодження підмета й присудка. Традиційно зв’язок між підметом і присудком підводиться під зв’язок узгодження.

- АЛЕ узгодження своєрідне.
- Д. Овсянико-Куликовський: у цьому випадку існує “паралелізм” особливого роду.
- Н. Шведова: зв’язок між членами словосполучення - координація. Особливості цього типу зв’язку в тому, що підмет і присудок уподібнюються один одному за різними показниками й, зокрема, - у числі.

Реве та **стогне Дніпр** широкий…

- Зазвичай присудок при збірних іменниках – в однині, але в д.р.укр. мові – множина:
- Я хочу молвити, а на мя **хотять молвити** твоя **дружина**

- Трапляється і в пізніших пам’ятках, напр. Літопис Самовидця:
- Обоих сторон **козацтво обрали** гетманом совершено Юрія Хмелницького
- По усій Полтаві то **козацтво стояло** час немалий, а далѣй, збунтовавшися, назад вернулися

- Г. Квітки-Основ'яненка – застарілі конструкції:
- *Та й **козацтво** усе, таки усе до одного, **дивувалися** на сюю кумедію; **зійшлися** вся ближняя **рідня***

- Розвиток категорії істоти–неістоти форми знахідного відмінка однини й множини назв істот почали збігатися з формами родового відмінка
- прямий додаток у назвах істот збігся за формою з родовим відмінком.

- Найдавніші пам’ятки української мови – специфічне функціонування окремих відмінків іменників для вираження певних значень.
- Наприклад, родовий, орудний та безприйменниковий знахідний відмінки могли вживатися для позначеня часу:
- Тои же веснѣ ожени ся князь
- И тако шедлъ трьми недѣлями
-
- Просторове значення міг мати орудний відмінок:
- Входятъ в городъ одними вороты

- Своєрідним було функціонування знахідного й давального відмінків на позначення напрямку певної дії:
- Подступили Констєнтинъ градъ
- Поидє Пєрєяславлю
-
- Для давнього синтаксису типове вживання безприйменникових форм місцевого відмінка для вираження обставинного значення:
- Ярославу жє сущю Новѣгородѣ. вѣсть придє ємоу.

- Іменні **прикметники** виступали не тільки в ролі іменної частини складеного іменного присудка, але й у функції означення.
- Іменні прикметники збереглися найчастіше у функції частини складеного присудка, хоча в цій самій ролі могли вживатися й повні прикметники.
- Ступені порівняння прикметників в українській мові втратили словозмінні форми та почали виступати у функції обставинних слів при дієсловах, де не могло бути узгодження.

- У системі **дієслова** дуже рано відбулася втрата зв’язки **є** у формах 3-ї особи перфекта. Це теж пояснюється синтаксичними причинами – наявністю підмета, іменного слова, які вказували на суб’єкт мовлення.
- Утворення на ґрунті відмінюваних дієприкметників невідмінюваного дієприслівника пов’язане з синтаксичним процесом – розвитком залежності від присудка, коли відпадала потреба у відмінюванні слова.

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

- Найдавніші пам’ятки активно представляють прості односкладні й двоскладні речення різних типів.
- Односкладні: означено-особові речення, неозначено-особові речення. ГЧ – як і в сучасній мові.
- Рідше в ролі ГЧ - дієслова минулого часу.
- Найбільш поширені в д.р.укр. пам’ятках – **безособові** речення, хоча їхні функції, порівняно із сучасною українською мовою, послаблені.

- Безособові речення, а точніше безособові дієслова в односкладних реченнях названого типу, позначали явища природи:
- И повелѣ Ольга, яко **смєрєчься**, пустити голуби и воробьи
- Психічні процеси, фізичні стани людини:
- Мнѣ **ся нє можєт**
- Досить уживані – односкладні речення, які вказували на можливість/неможливість чи необхідність виконання певної дії. ГЧ – предикативні слова
- **льзѣ, нєльзѣ, нєльга, нємочьно, надобѣ, не надобѣ** і под:
- Нє бяше **льзѣ** коня напоити на Лыбєди пєчєнѣзи

- При безособовому дієслові міг стояти додаток в орудному відмінку, який означав знаряддя дії.
- Широко – безособові речення із запереченням при дієслові:
- Ту кровавого вина **нє** доста
- Активно – безособові речення, у яких присудок був виражений короткою формою пасивного дієприкметника з дієсловом-зв’язкою **бути** або без неї:
- *А сицеи рати **нє** слыша**но***

- Рідше – безособові речення, у яких присудок виражений короткою формою пасивного дієприкметника з додатком у формі орудного відмінка.
- У давніх пам’ятках, особливо ділового змісту, використовувалися **інфінітивні** речення.
- При інфінітивах – давальний відмінок назви особи, яка повинна була виконати певну дію, хоча міг і не використовуватися давальний відмінок суб’єкта дії:
- В мутной водѣ не видѣти дна, тако и **невѣсти** не узрити правды и добра.

- Порівняно з іншими типами односкладних речень **рідше** використовувалися **називні** речення. Вони могли на початку текстів ділового змісту вживатися як привітання чи побажання. Цей тип синтаксичних одиниць складають заголовки:
- Правьда роусьская

.

- Найчастіше в ролі підмета - **іменник у Н.в.**:
- Тъгда въступи **Игорь** князь въ златъ стрѣмѣнъ и поѣха по чистому полю
- О сѣмъ бо увѣдахомъ, яко при сѣмъ **цари** приходиша Русь на Царьгородѣ

- Поширене – використання кличного відмінка в ролі підмета, що зовсім не властиве сучасній українській мові. Правда, у фольклорі знаходимо такі способи вираження головного члена речення:
- *Кучерявий **дубе** на яр похилився.*
- Підметом могли виступати також субстантивовані частини мови – прикметники й дієприкметники, числівники тощо:
- Тура 2 мя мєтала на розах и с конем, олєнь мя один болъ, а 2 лоси, одинъ ногами топталъ, а другый рогома болъ

- Рідше вживалися у функції підмета особові займенники 1-ї та 2-ї особи:
- Тако и **азъ** всѣмъ обидимо єсмь
-
- Відносно обмежене вживання такого типу підмета показник особи-виконавця дії були дієслівні закінчення, хоча в тих випадках, коли одна особа протиставлялась іншій, коли логічно в реченні підкреслювалась 1 чи 2 особа як виконавець дії, ці займенники вживались активніше:
- Иже ли нє поидєши с нами, то **мы** собѣ боудємъ, а ты собѣ.

- Пам’ятки засвідчують використання особових займенників 1 особи як своєрідних мовних кліше ділового стилю:

Мы великий князь своєю волею учинили.

- Особові займенники 3-ї особи, що вказували на іменник попереднього речення в підметовій функції, почали вживатися дещо пізніше:

Онъ же рече имъ.

- У ролі підмета могли використовуватися займенники інших семантичних розрядів:

И ащє кто умряшє, творяху тризну надъ нимъ.

- Траплялося й використання словосполучень різного типу в ролі складеного підмета:

Сє бо два сокола слѣтѣста съ отня злата стола.

- Простий присудок, як і в СУМ, у джерелах давньоруського періоду – особова форма дієслова дійсного, умовного чи наказового способів:

Тѣло крѣпится жилами а мы княже твоєю дєржавою.

- У формах перфекта, плюсквамперфекта й майбутнього складеного часу показник особи-виконавця дії – допоміжне дієслово:

В то же время бяше пришелъ Славята ис Кыева к Володимеру.

- Дієприкметник-простий присудок виконував другорядну роль при головному присудкові – дієслові:

А та вся створивъ рече Игорь недостоино ми бяшеть жити.

- Синтаксична роль такого дієприкметника підкреслювалась уживанням сполучників **а, і, да, но,** які пов’язували головний присудок із другорядним:

И князя Рязаньского Костянтина нѣкакою хитростью ялъ и приведъ на Москву .

- Дуже рано такі дієприкметникові присудки все тісніше пов’язуються із головним присудком, утрачають форми узгодження з підметом і перетворюються в нову граматичну категорію – дієприслівник.
- Складені присудки були досить поширеними в давньоруській мові. До їхнього складу входили різні іменні слова: іменники, прикметники, дієприкметники, займенники, числівники. Найчастіше іменною частиною складеного присудка виступали іменники:

- Дієслівна зв’язка в таких присудках могла бути відсутня (див. попередні приклади), хоча спостерігалися й випадки її вживання:

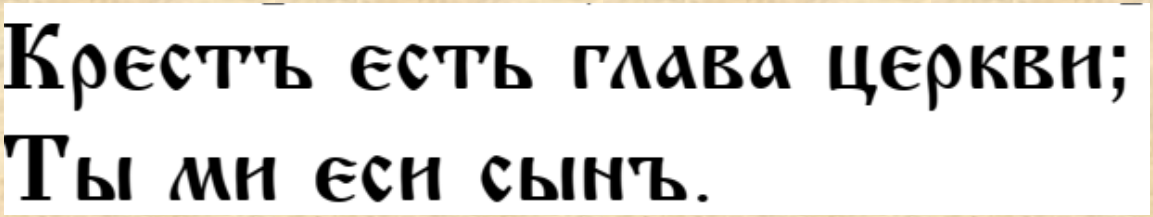

- Іменник як частина складеного іменного присудка вживався в минулому в називному відмінку не тільки при дієслові-зв’язці в теперішньому часі, але й при зв’язці, що стояла в минулому або в майбутньому часі:

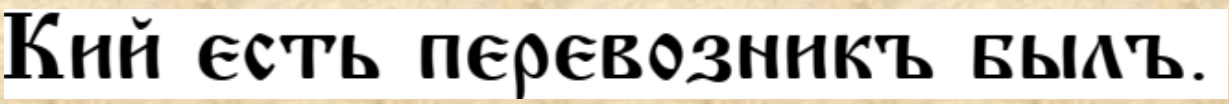

- Орудний відмінок у таких формах з’являється трохи пізніше:

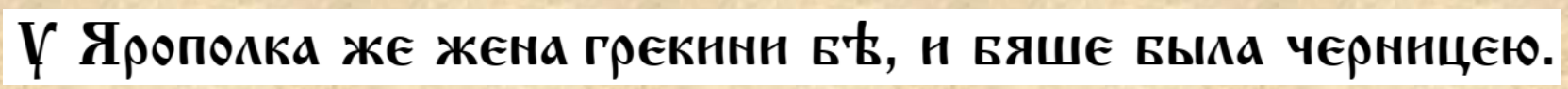

- Прикметник також уживався у складі присудка в називному відмінку, як правило, в іменній формі. При ньому іноді могло вживатися дієслово-зв’язка:

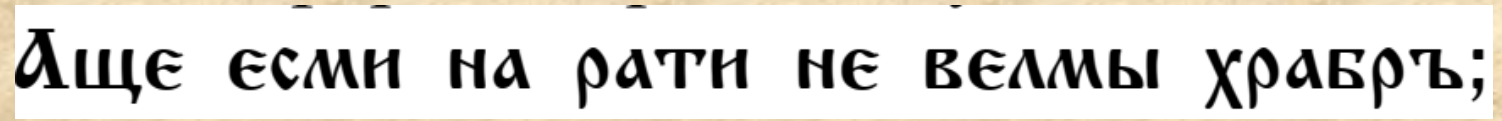

- Займенникова форма прикметника – частини складеного присудка – використовується рідше.
- Пасивні дієприкметники часто входили (за матеріалами давньоруських пам’яток) до складу присудка:

Рꙋцѣ твои исполнени яко от злата аравииска;
Чрѣна земля подъ копыты костьми была посѣяна, а кровию польяна.

- У цій самій функції використовувалися й активні дієприкметники:

И єсть цєрки та стоящи в Корсуни градѣ.

- Доля активних дієприкметників, особливо таких, що мали іменну форму, була своєрідною. Активні нечленні дієприкметники-присудки ⟹ у власне дієслова, тим самим набувши статусу простих дієслівних присудків.
- До складу присудків входили й займенники: Сє моє, а то моє же
- Числівники рідко використовувалися як частини складених присудків, хоча спорадично - у предикативній функції

А нынѣ два цари єсмо з братом моимъ.

- Досить часто як компоненти складених присудків – предикативні прислівники:

- Особливо виразно давня синтаксична специфіка виявлялася, коли присудок уживався при підметові – збірному іменникові (див. приклад вище).

- Додатки виражались іменниками чи іменними частинами мови, що стояли в непрямих відмінках – родовому:

Нє съставить бо ся корабль бєз гвоздии;

- давальному:

...да пишют к великому князю нашему;

- знахідному:

Имяху бо обычаи свои и законъ отець своихь;

- орудному:

Златом бо мужєи добрихь нє добудєшь

- місцевому:

о нем же прєжє сказахом.

- **Означення** найчастіше були виражені **прикметниками** (як іменними, так і займенниковими), а також **іншими частинами мови**, що змінювалися за родами, числами й відмінками:

И любовь велику створихомъ; сядет акы горлица на сусѣ древѣ;
Пришедше отъ востока и устремишася черезъ горы великия;
Чему, господине, простре горячую свою лучу на ладѣ вои?;
И рече Игорь къ дружинѣ своеи;
Помняшеть бо, рече, пьрвыхъ временъ усобицѣ.

- У ролі **обставин** виступали в давнину **прислівники**, а також **поєднання повнозначних слів**, які перебували на межі переходу до прислівникових словосполучень чи прислівників складної словотвірної будови:

Тогда врани нє граахуть;
Земля тутнеть, рекы мутно текуть; єго доловь зьвьргли;
Сѣдлаи братє свои бръзыє комони а мои ти готови осѣдлани у курьска напереди;
Петра. Прибитого на крстѣ горѣножь. завѣсили.

- Цю синтаксичну функцію виконували іменники в різних відмінкових формах із використанням прийменників або без них:

Хощю бо рече копиє приломити конець поля половецкаго съ вами русици; Идє Олєгъ на Грєкы, Игоря оставив Києвѣ.

- Специфічна ознака праслов'янського синтаксису – подвійні відмінки.
- Подвійний знахідний відмінок. Перший знахідний відмінок безпосередньо залежав від дієслова й позначав прямий об'єкт, а другий знахідний відмінок, що залежав і від дієслова, і від першого знахідного, виражав ознаку чи функцію предмета, названого першим знахідним відмінком:

...и нарєк мя стареишину собє.

- У функції другого знахідного відмінка вживались іменні прикметники й дієприкметники:

видѣша Игоря лежаща.

- При окремих дієсловах (так званих дієсловах призначення типу ***поставити, посадити, положити*** та под.) міг уживатись орудний предикативний:

...поставиша Феоктиста епископомь.

- Подвійний знахідний **при дієсловах із запереченням змінюється в подвійний родовий**:

Се члкь иже не положи бога помоштьника себе.

- Другий давальний – своєрідне доповнення до першого давального, що безпосередньо залежав від дієслова **бути**:

лүцежь бы потятү быти, неже полоненү быти.

- У функції другого давального вживались іменники, прикметники й дієприкметники. **Другий давальний** відмінок так само, як другий знахідний, був **витіснений орудним предикативним**.

- **Давальний самостійний** складався із давального відмінка іменника чи особового займенника й узгодженого з ним активного дієприкметника в іменній формі.
- Не залежав від будь-якого члена речення, бо - сурядні сполучники, які приєднували ці звороти до дієслівного присудка. У пам’ятках церковнослов’янських більше.

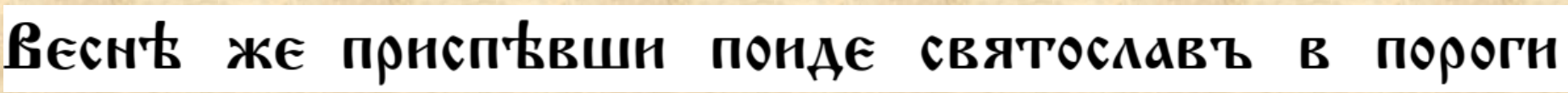

- *Коли настала весна, вирушив Святослав на пороги*

Кыеви же пришедшю въ свои градъ киевъ ту животъ свои сконча

- *Коли Кий прийшов до свого міста Києва, тут він скінчив своє життя*

Надолзѣ борющемася има нача изнемагати мьстиславъ

- *Тому що вони довго боролися, почав знемагати Мстислав;*

И начаста гнев имети на Олега, яко не шьдьшу с ними на поганыя

- *І почали гніватися на Олега, бо він не пішов з ними на поган*

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

- Нечітке вираження структурно-типологічних ознак
- Не завершена послідовність уживання окремих частин складного речення
- Нерозчленованість частин – так зване нанизування речень одного за одним.
- складно розрізняти ССР та СПР.
- Існували речення з різними типами зв’язку: СПР, ССР, БСР

Кони ржуть за Сулою; звенитъ слава въ Кіевѣ; трубы трубятъ въ Новѣградѣ; стоятъ стязи въ Путивлѣ, Игорь ждетъ мила брата Всеволода... Солнце ему тьмою путь заступаше; нощь стонущи ему грозою птичь убуди: свистъ звѣринъ въста, збися дивъ. кличетъ врѣху древа: велитъ послушати земли незнаемѣ.

- БСР, у яких предикативні частини протиставлялись одна одній за змістом:

ѡви ведутсѧ полоненѣ. а друзии посѣкаеми бываютъ.

- Досить часто – БСР зі смисловими відношеннями причини, часу, умови:

...не ходи княже, убют тя.

- **ССР**, як і в сучасній українській мові, поєднувалися сполучниками сурядності.
- Єднальні відношення в межах складносурядного речення виражалися найчастіше сполучниками **и, да, а**:

Кто въ Кыєвѣ нача пєрвѣє княжити и откуда Руская зємля стала єсть

Конь умєрлъ єсть, а азъ живъ

Сє кость от кости моєя, да плоть от плоти моєя, си нарєчєся жєна

- Протиставні сполучники **а, но, да, ано, ин, ино, и** виражали протиставні відношення в межах СРР:

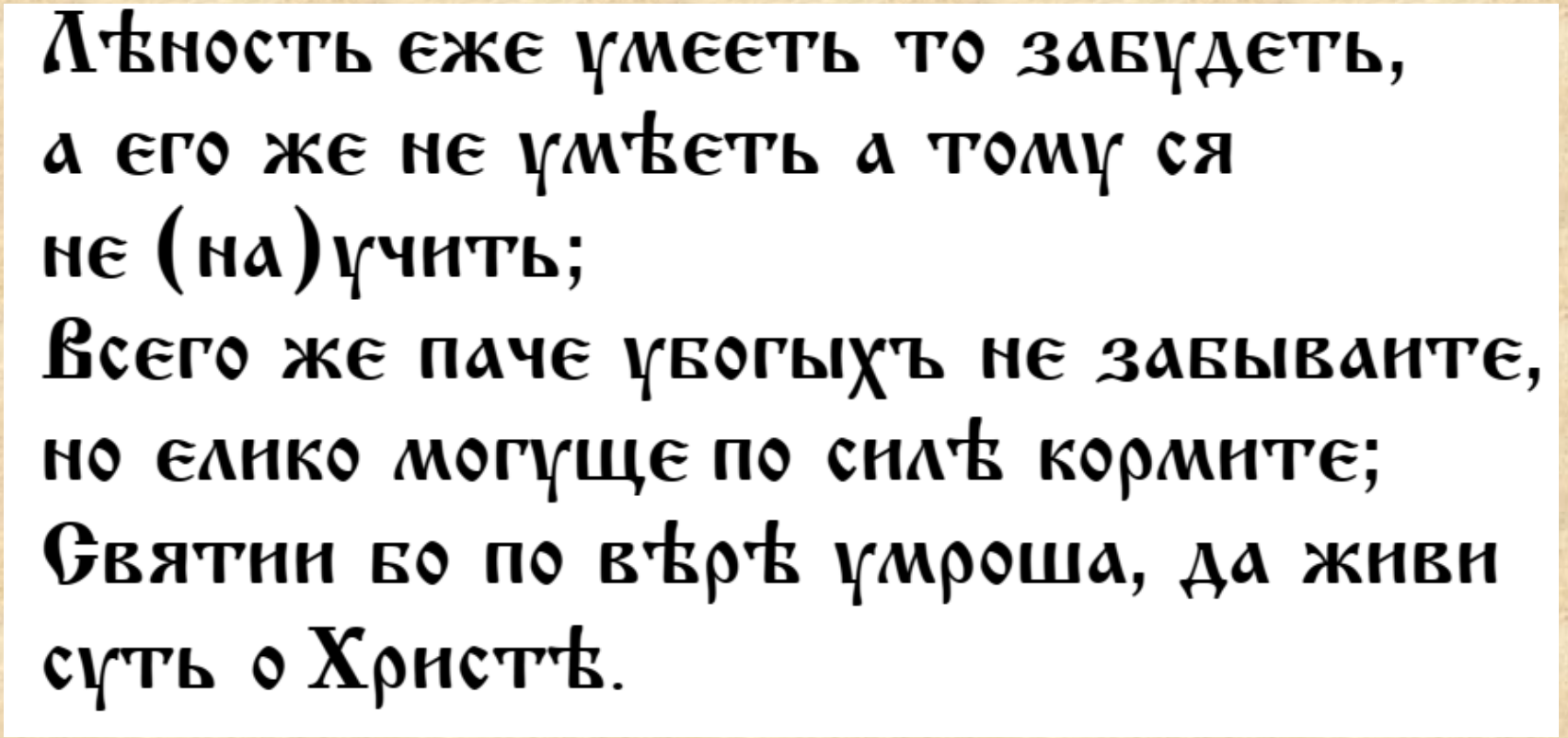

- Розділові відношення між частинами ССР – сполучники **или, любо, алибо, алюбо**:

Аще будеть нога цѣла или
начнешь хромати, тогда чада смирить;
Да еще хощете за сих битися,
да се ми готови, а любо даите врагы наша.

- СПР поєднувалися сполучниками сурядності **а, и**, але частини СПР за змістом підпорядковувались одна одній:

Видѣхъ великь звѣрь, а главы не имѣеть.

- У межах окремих складних речень були можливими поєднання і старих (сурядних) зв’язків, і нових (підрядних):

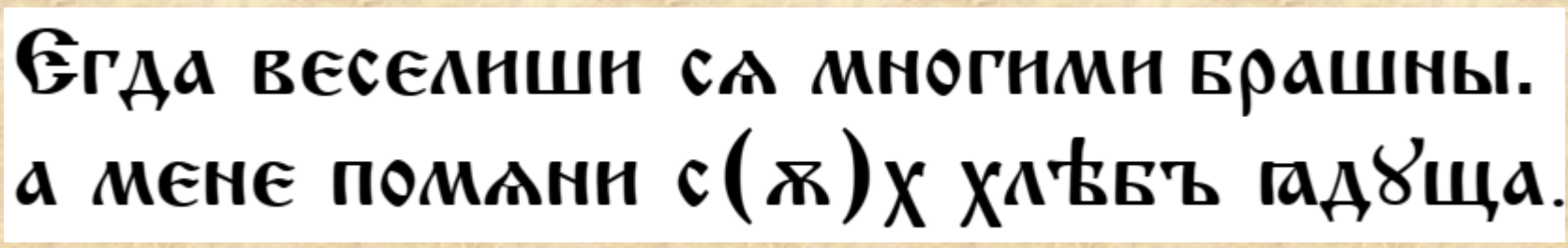

- Л. Якубинський: СПР розвинулися з ССР.

- **СПР** з підрядними **часу**, засоби зв’язку – сполучні слова **только, єгда, когда, коли**:

Азь мстила уже обиду мужа своего
когда придоша Киеву;
Єгда чьтеши книгы, не тъштися
бързо иштисти до дроугыа главизны;
Не стыди са ништетою, понеже
большаа часть мира сего въ ништетѣ есть;
Коли соколъ въ высехъ бываетъ,
высоко птиць въздбиваетъ.

- СПР **причини**, засоби зв’язку –

яко, оже, яже, имьже, понеже, зане, ибо:

Велика, господи, милость твоя
на нас, яже та угодья створи еси;
Оттоле почаша Печерскiи монастырь,
имьже беша жили черньци преже в печере;
Имеите в собе любовь, понеже вы есть
братья единого отца и матери.

- СПР **мети**, засоби зв’язку

абы, дабы, жебы, для того аби:

Не дошедшимь же имь города Сохачева и думаху о взятии его, аби вь землю глубоко не входилѣ;
Не послися к брату своему Володимеру, да бъı ти помогль.

- СПР **наслідкові**

яко, ино, индо, же, иже, еже:

Того жъ року саранча великая была и збоже зопсовала, же дорожнета великая была и на хлѣбъ, и на соль, и на сѣно.

- СПР **умови** -аже, оже, аще:

аже ны не даси а намъ самѣмъ w собѣ поискати.

- **Рідше** вживався сполучник **коли**.
- Підрядні допустові речення уводилися в синтаксичний контекст сполучниками **хотя, хоч**:

Хочъ пна цбєры в су(к)нѣ,
хоро(ш) будє(т).

- Активно – СПР з підрядними **з'ясувальними**

аже, даже, иже, яко, чьто,
колико, къто, какый, который, како,
къдє, куды, откуду:

Самъ творилъ, что было надобѣ;
Мы вѣдаємь, аже того брат
твои нє казалъ;

Молви со мною, што восхочєшь;
Признавала, що був той овчаръ.

- СПР з підрядними **означальними**

иже, яже, єже:

Погрєбоша и на горѣ, гаже
глаголється Щєковица;
Купилъ панъ Петрашъ дѣдицтво
в Анъни Радивонъковои дѣднину єї
у вотчину што по нюи отьць далъ.

- Своєрідністю давніх гіпотактичних структур було те, що вони (підрядні речення) могли вводитися без будь-яких формальних засобів:

Оубьєть мужь мужа, то мстить брату брата.

- **БСР** із **нанизуванням** простих речень

Кони ржуть за Сулою, звенитъ слава въ Кыєвє. Трубы трубять въ Новѣгородѣ, стоять стязи въ Путивлѣ.

- Співвідносні з СПР:

Въ сє же лѣто бысть знаменьє: стояше солнце въ кругѣ, а посредє круга крєстъ;
Нама бозѣ повѣдають: не можеши нама створити ничтоже;

Не преиман же ученьє отъ латынъ: ихъ же ученьє развращено;
Богатъ мужь възглаголетъ – вси мълчать и слово єго облакъ възнесуть.